

Monika Bukowska
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

ZAGADNIENIE ONTOLOGII W TEORII EKONOMII W UJĘCIU REALIZMU KRYTYCZNEGO

Warto na wstępie podkreślić, że dość powszechną tendencją w nauce, w szczególności w naukach społecznych, jest oddzielenie części teoretycznej od praktycznej (czyli aspektów metodologicznych i empirycznych). Tymczasem metoda i teoria nie mogą być traktowane jako dwa odrębne byty nauk społecznych. Istnieją ku temu co najmniej dwa powody. W pierwszej kolejności, „teoretyzowanie” jest niezbędną częścią w procesie badawczym. Praca w naukach społecznych polega zasadniczo na analizowaniu i rozwijaniu języka teoretycznego, opracowywaniu teoretycznych ram dla analiz empirycznych oraz łączeniu ich z badaniami empirycznymi. Po drugie, przedmiot badań jest zawsze zdefiniowany teoretycznie. Określenie przedmiotu badań jest punktem wyjścia dla doboru i zastosowania właściwych metod badawczych, co pozwala określić, które z tych metod są odpowiednie, a które nieodpowiednie. Aby ukazać problemy dotyczące poznania naukowego w naukach społecznych, w szczególności w zakresie ekonomii, konieczne jest poszukiwanie prawdy w perspektywie ontologicznej, epistemologicznej i aksjologicznej. Wydaje się, że teoria ekonomii cały czas poszukuje własnego miejsca na mapie nauki, a jej przedstawiciele dążą do uzyskania prawdziwości sądów w tym obszarze. Jako kryterium prawdy występowały w historii tej nauki rozmaite sprawdziany. Najczęściej przyjmowano, że zgodne z prawdą, a raczej stwierdzone jako prawdziwie jest to, co odpowiada rzeczywistości. Prawdziwą bądź fałszywą może być teza, twierdzenie, zdanie. Stan faktyczny nie może być zaś ani prawdziwy, ani fałszywy - on po prostu istnieje, „jest”. Prawdziwość sądu trzeba zatem odróżniać od rzeczywistości, by nie zachodziło pomieszanie pojęć.

Warto przytoczyć w kontekście tych rozważań, wprowadzone przez polskiego uczonego, Krzysztofa Wieleckiego pojęcie *horyzontów odniesienia*, które definiuje „jako wyobrażenie sensu i porządku świata oraz swojego w nim miejsca”¹. Wyodrębnia analitycznie

---

¹ K. Wielecki, *Prawda socjologiczna i realizm krytyczny*, „Rocznik Filozoficzny Ignatianum” 2018, t. XXIV, z. 1, s. 45-71.

horyzonty: ontyczny, poznawczy i moralny. Według autora „paradygmat lub teoria (w ramach paradygmatu) może być obiektywistyczna, subiektywistyczna lub dialektycznej syntezy w tych trzech wymiarach: ontologicznym, epistemologicznym, etycznym”². Bowiern naukowcy postrzegają i rozumieją świat i siebie, tak jak wszyscy ludzie. Zdaniem Wieleckiego, jest tak, jak twierdzi Giddens w swojej tezie o podwójnej heurystyce, iż obie perspektywy: naukowa i potoczna nakładają się na siebie³. Wielecki twierdzi jednak dodatkowo, iż u podstaw poglądu naukowego leżą założenia prywatne, potoczne, często ustalone jeszcze zanim ktoś pomyśli, że może być naukowcem.

W teorii ekonomii aż do lat 70. XX wieku można było mówić o swoistym wpływie metodologii ekonomicznej, który charakteryzował się próbą wykazania wyższości podejścia pozytywnego nad normatywnym. Miało to odzwierciedlenie w wypracowaniu specyficznej koncepcji metodologicznej, w ramach której celem tworzenia teorii naukowych nie jest prawda w rozumieniu realizmu poznawczego (czy klasycznej, korespondencyjnej teorii prawdy), ale uzyskiwanie użytecznych predykcji. Z czasem pojawiły się nowe koncepcje całkowicie zmieniające podejście do nauki, m.in. Kuhna, Lakatosa czy Feyerabenda, które otworzyły drogę do powstania nowych metod wykorzystujących dokonania innych nauk humanistycznych. Stanowiło to pierwszy krok do przeciwstawienia się ortodoksyjnej metodologii ekonomicznej i doprowadzenia do powstania pluralizmu metodologicznego. W ramach tego pluralizmu zdecydowanie zarysowują się dwie podstawowe koncepcje w teorii ekonomii. Pierwsza z nich związana z głównym nurtem w ekonomii, koncertuje się wokół metodologii ukształtowanej w naukach przyrodniczych. W tej metodologii za kluczowe uznaje się: atomizm, wolność od wartościowania, monizm naukowy i korzystanie z modelu dedukcyjno-teoretycznego. W ramach drugiej koncepcji zaproponowano metodologiczny holizm (odejście od atomizmu) i stworzenie własnej metody (nie zaś korzystanie z metody właściwej naukom przyrodniczym). Ta koncepcja jest związana z podejściem socjologiczno-historycznym⁴.

Obecnie obserwujemy w teorii ekonomii zmianę w podejściu, od niemal całkowitej dominacji jednego paradygmatu neoklasycznego do nowych koncepcji poszerzających przestrzeń pluralistyczną w tym obszarze. Można wymienić następujące koncepcje: eksperymentalną, obliczeniową, ewolucyjną, behawioralną, instytucjonalną, feministyczną, adaptacyjną, itd. Nawet w obrębie jednej dyscypliny możemy dostrzec coraz większy pluralizm, jeśli chodzi o stosowane metody w badaniach.

Do ukształtowania się coraz większego pluralizmu w teorii ekonomii przyczyniła się istotna krytyka podejścia neoklasycznego zdeterminowanego poprzez nauki ścisłe. Możemy zaobserwować, że ekonomia staje się coraz bardziej skomplikowaną gałęzią matematyki, zamiast zajmować się prawdziwymi problemami gospodarczymi. Okazało się również,

---

² Ibidem.

³ A. Giddens, *The Nation-State and Violence*, Polity Press, Cambridge 1989, s. 42.

⁴ B. Fiedor, A. Ostapiuk, *Utylitaryzm versus aksjologiczne i społeczne uwarunkowania wyborów ekonomicznych*, [w] E. Mączyńska, J. Śójka, „Etyka i ekonomia. W stronę nowego paradygmatu”, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa 2017.

że przyjęte w metodach neoklasycznych zasady stałych rozwiązań okazały się problematyczne, ponieważ naukowcy odkryli, że „świat ekonomiczny” jest bardzo złożony i może istnieć więcej niż jedno rozwiązanie tego samego problemu.

Ponadto coraz bardziej staje się widoczne, że wielu zjawisk empirycznych nie można ująć w prosty sposób w ramach teoretycznych. Temat perspektywy złożonej rzeczywistości został podjęty również w 1987 roku przez naukowców z Instytutu Santa Fe, którzy podjęli próbę zastosowania wielu nowych metod w odniesieniu do zbadania gospodarki jako "systemu złożonego", charakteryzującego się rozproszoną interakcją, nieliniowością i dynamiką⁵.

Warto podkreślić, że w tym „bogactwie” pluralistycznym w teorii ekonomii, w szczególności dominujące są dwa nurty: teorii „ortodoksyjnej”, głównego mainstreamu, opierającej się na naukach ścisłych, w szczególności modeli obliczeniowych oraz nurtu „ekonomii złożonego realizmu” dotyczącego przede wszystkim kwestii społecznych. W tym kontekście pojawia się istotne pytanie czy ta druga teoria może stać się podstawą nowego paradygmatu. Natomiast już dzisiaj możemy stwierdzić, że z pewnością może ona stanowić ważny ontologiczny fundament dla teorii ekonomii pluralistycznej, w ramach której stosuje się cały wachlarz metod badawczych. Wydaje się sensowne poszukiwanie konstruktywnego kompromisu pomiędzy różnymi tradycjami teoretycznymi w celu uzyskania najlepszych naukowych wyjaśnień. Jest to również podstawa do twierdzenia, że każde pytanie badawcze jest unikalne i wymaga własnego sposobu prowadzenia badania. Zatem w zależności od pytania badawczego stosujemy daną metodę, a nie odwrotnie⁶.

Złożoność struktur społecznych została rozwinięta w nurcie filozoficznym realizmu krytycznego. Jego przedstawiciele przyjęli założenie, że świat istnieje niezależnie od naszej wiedzy, a obiekty badań naukowych faktycznie istnieją.

W nurcie realizmu krytycznego charakterystyczna jest transcendentálna koncepcja rzeczywistości, co oznacza, że istnieje ona całkowicie lub względnie niezależnie od naszych dociekań i dlatego nie mamy do niej bezpośredniego lub natychmiastowego dostępu. Istotnym pojęciem jest określenie względności epistemicznej, polegające na tym, że nie ma możliwości poznania świata w inny sposób niż na podstawie bardziej lub mniej historycznie przemijających opisów⁷. Przyjęcie takiego założenia pozwala naukowcom uświadomić sobie głębię relacji pomiędzy prowadzonymi badaniami a złożoną rzeczywistością. Ponadto zmusza badacza do refleksji nad własną ograniczonością w poznaniu świata. Z jednej strony mamy świadomość, że istnieje "zewnętrzna" i obiektywna rzeczywistość, którą staram się pojąć. Z drugiej strony zdaję sobie sprawę, że moje postrzeganie świata jest względne, a moja wiedza omylna. Zatem mogę krytycznie odnosić się do teorii i poglądów innych naukowców, ale nie mam pewności, że moje poznanie jest prawdziwe. W sytuacji konfrontacji naszych poglądów z poglądami innych naukowców natrafiamy na poważną wątpliwość. Skąd

⁵ W. B. Arthur, S. Durlauf and D. Lane (eds.), *The Economy as an Evolving Complex System II*, Redwood City: Addison -Wesley 1997.

⁶ T. Lawson, *Modern Economics: The Problem and a Solution, A Guide to What's Wrong with Economics*, London 2004: Anthem Press.

⁷ R. Bhaskar, *Scientific Realism and Human Emancipation*. New York: Routledge 2009, s. 99.

bowiem możemy wiedzieć, czy powinniśmy zweryfikować, zmienić bądź zrezygnować z naszych przekonań? Co o tym zadecyduje? Jakie kryteria powinny zostać uwzględnione? Z tego względu koncepcja racjonalności osądu jest istotna dla badań społecznych i metodologii.

Otóż, w realizmie krytycznym istotny jest pogląd zakładający przejście od epistemologii do ontologii, a w ramach samej ontologii przejście od zdarzeń do mechanizmów. Stanowi to istotę realizmu krytycznego i wskazuje na metateorię, która ma szereg konsekwencji dla pracy naukowej. To sedno zostało zdecydowanie uwydatnione przez Bhaskara, który sformułował zasadnicze pytanie w filozofii nauki: "jakie właściwości posiadają społeczeństwa i ludzie, które mogą uczynić je możliwymi obiektami wiedzy?"⁸. Zgadzam się ze stwierdzeniem tego wybitnego brytyjskiego uczonego, że to pytanie o charakterze ontologicznym musi stanowić podstawę rozważań dla nauki, a nie epistemologiczne rozważania dotyczące tego, jaka wiedza jest możliwa w poznaniu rzeczywistości. Punktem wyjścia realizmu krytycznego jest założenie, że świat jest ustrukturyzowany, zróżnicowany oraz składający się z wielu warstw.

Zatem dochodząc do przekonania, że rzeczywistość jest złożonym systemem, traktujemy ją jako całość, która jest czymś więcej niż jedynie sumą swoich części. Dla lepszego zdefiniowania tego tematu warto posłużyć się pojęciem emergencji. Sądzę, że najlepiej definiuje ten termin Elder-Vass, według którego mamy z nią do czynienia, gdy całość posiada właściwości, których nie posiadają składające się na nią elementy. Innymi słowy cechują ją własności, których nie posiadałyby jej części, gdyby nie były zorganizowane w ten określony sposób jako całość"⁹. Ponadto poszczególne warstwy rzeczywistości posiadają moc sprawczą, której nie da się zredukować do niższych poziomów, od których warstwy te zależą i z których powstają. Ponadto warto zauważyć, że sfera społeczna jest postrzegana jako ustrukturyzowana, tzn. składa się z wielu poziomów ontologicznych, z których jeden jest zależny od drugiego. Zatem w perspektywie emergencji, świat społeczny nie jest redukwalny do swoich podstawowych elementów, np. ludzkich praktyk, ale obejmuje również struktury i procesy społeczne. Tym samym nie możemy zajmować się badaniem całości, obserwując ich elementy w izolacji, gdyż widzimy wówczas zafałszowany obraz rzeczywistości.

Jeśli zatem przyjmiemy definicję „emergencji” jako ontologiczną podstawę dla funkcjonowania systemów gospodarczych, to będzie stanowiło to istotny zwrot w kierunku odejścia od ekonomii neoklasycznej. Bowiemy coraz bardziej widoczna jest zawodność neoklasycznej ontologii w badaniu złożonych zjawisk rzeczywistości. Będzie to wymagało radykalnych zmian w podejściu naukowym poprzez odrzucenie niektórych ścisłych założeń proponowanych przez metody neoklasyczne, w zamian wzbogacając je poprzez dodanie takich elementów jak heterogeniczność/różnorodność morfologiczna, łączność, nieliniowość,

⁸ R. Bhaskar, *On the Possibility of Social Scientific Knowledge and the Limits of Naturalism*, "Journal for the Theory of Social Behaviour" 8 (1), 1978, s. 13.

⁹ D. Elder-Vass, *For Emergence: Refining Archer's Account of Social Structure*, "Journal for the Theory of Social Behaviour" 37 (1), 2007: 25-44, s. 28.

dynamika poza równowagą, ciągła adaptacja i historyczna nieodwracalność¹⁰. Ponadto nurt ekonomii oparty na jej złożoności odchodzi również od całkowitej pewności i dokładnego przewidywania na rzecz ogólnej perspektywy, w ramach której można zidentyfikować jedynie dynamikę i ogólne trendy.

W tych rozważaniach ważnym poglądem jest przedstawiona przez Granovettera propozycja odejścia od rozumienia prowadzenia działań gospodarczych w kategoriach indywidualnych¹¹ motywów podejmowanych przez „zatomizowanych” aktorów, na rzecz większego nacisku na ich „zakorzenie” w strukturach społecznych. Granovetter podkreślił znaczenie w teorii ekonomii interakcji pomiędzy jednostkami oraz czynników pozaekonomicznych w dokonywaniu wyborów w przestrzeni społecznej przez poszczególne osoby¹².

Ten kontekst również przemawia za większą rolą nurtu realizmu krytycznego w uporządkowaniu przestrzeni ontologicznej teorii ekonomii. W realizmie krytycznym widzimy większy nacisk na aspekty strukturalne niż w teorii neoklasycystycznej. Jednakowoż w tym nurcie ważna jest obecność w rzeczywistości społecznej struktur społecznych jak i ludzkiego działania. Zatem świat społeczny koncentruje się wokół ludzkiej praktyki: ludzie działają poprzez struktury społeczne, a przez to je utralają i przekształcają. W nurcie tym, rzeczywistość społeczna jest rozumiana jako z natury dynamiczna i procesualna, zaś struktury społeczne są emergentne¹³. Według Bhaskara, systemy społeczne są zasadniczo otwarte, w związku z tym, nie można ich odciąć od reszty świata, czego wymagałoby ich zbadanie za pomocą modeli¹⁴.

Przedstawiona powyżej argumentacja skłania nas do stwierdzenia, że wydaje się konieczne wypracowanie dla dziedziny ekonomii koniecznych ram ontologicznych, dla odniesienia się do rzeczywistości społecznej, które zarazem nie byłyby spojrzeniem z perspektywy „naiwnego realizmu”.

Jeśli chodzi o pojęcie ontologii, to możemy przyjąć następującą definicję. Ontologia oznacza całościową teorię dotyczącą obiektywnej rzeczywistości jako całości, czyli wiąże się z pojęciem istoty. Rzeczywistość społeczną możemy podzielić na trzy ontologicznie różne obszary: faktyczną (rzeczywiste wydarzenia, w odniesieniu do ludzi, ich działań), empiryczną (nasze doświadczenia zmysłowe odnoszące się do rzeczywistych wydarzeń) oraz świat ukrytych struktur społecznych, które z jednej strony mogą umożliwiać, jak i ograniczać działalność podmiotów ekonomicznych. Struktura społeczna ma tak istotne znaczenie w odniesieniu do działalności człowieka, ponieważ każda ludzka aktywność odbywa się w ramach uprzednio ukształtowanej struktury społecznej. Ponadto, w każdej chwili ludzie konfrontują się ze strukturami, które już zostały ukształtowane. Natomiast funkcjonują oni

---

¹⁰ S.A. Kauffman, *The Origins of Order: Self Organization and Selection in Evolution*. USA: Oxford University Press 1993.

¹¹ Warto podkreślić, że indywidualizm jest dominującym trendem w neoklasycznej ekonomii.

¹² M. Granovetter, *Economic Institutions as Social Constructions: A Framework for Analysis*, „Acta Sociologica” 35 (1): 3-11, 1992.

¹³ R. Bhaskar, *The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences*. London: Routledge 1979.

¹⁴ Ibidem.

w rzeczywistości, która jest do pewnego stopnia obiektywna, w tym sensie, że jest ontologicznie nieredukowalna do sprawczości ludzi (tym samym, podejmowanych przez nich działań). Przedstawiciele realizmu krytycznego twierdzą, że nie jest możliwe zaobserwowanie społecznej struktury, ale można stwierdzić, że ona istnieje, ponieważ wpływa na ludzkie działanie¹⁵.

Ontologia ekonomiczna to z jednej strony obraz rzeczywistości gospodarczej. Jeśli przyjmiemy założenie, że podstawą ontologiczną jest rzeczywistość, która jest przedmiotem badań ekonomii, to następnie warto zastanowić się nad kwestiami dotyczącymi tej rzeczywistości. Istnieje ich co najmniej kilka. A każda wymaga głębszej analizy. W szczególności warto zastanowić się nad statusem ontologicznym obiektów ekonomicznych, czy one istnieją, czy nie i dlaczego oraz nad strukturą rzeczywistości gospodarczej, czyli jak przedmioty ekonomii są ze sobą powiązane. Ponadto warto przemyśleć jakie procesy zachodzą w rzeczywistości gospodarczej. Możemy zdefiniować rzeczywistość ekonomiczną jako sferę działalności człowieka, w której zachodzą procesy produkcji, konsumpcji, wymiany, alokacji różnych zasobów, dóbr i usług.

Tony Lawson, przedstawiciel szkoły Cambridge i realizmu krytycznego, znany również jako jeden z twórców pojęć ontologii społecznej, określa ją jako naukę dotyczącą bytów lub rzeczy społecznych oraz badaniem wspólnych cech je łączących¹⁶. Zdefiniował ją jako „badanie natury bytu, tego, co istnieje, w tym natury przedmiotów badań¹⁷”. Po pierwsze, dowodził, że odniesienie sukcesu w nauce zależy od znalezienia i zastosowania metod, w tym sposobów rozumowania, odpowiednich do natury badanych zjawisk, a po drugie, że istnieją istotne różnice między naturą przedmiotów badań nauk przyrodniczych i nauk społecznych. Jego rozważania prowadzą do wniosku, że metody, które okazały się sprawdzone w naukach przyrodniczych na ogół nie powinny być stosowane w naukach społecznych. Warto zauważyć, że zarówno Lawson, jak i inni przedstawiciele realizmu krytycznego są metodologicznymi realistami, co oznacza, że ich metoda rzeczywiście proponuje odzwierciedlenie w badaniach rzeczywistości, na ile jest to możliwe przez badacza. Natomiast nie zakłada tworzenia stanów fikcyjnych, jedynie po to aby model „się zgadzał”.

Jedną z kluczowych kwestii w realizmie krytycznym jest zdefiniowanie systemów otwartych i zamkniętych. Zasadniczo system otwarty jest identyfikowany jako taki, w którym nie ma żadnych regularności zdarzeń. Jest to określone poprzez następującą formułę: "(Nie) 'jeśli X to Y'¹⁸ lub jako taki, w którym nie występują stałe koniunkcje zdarzeń¹⁹. Otwartość świata społeczno-ekonomicznego pokazuje, że przedmioty takiej wiedzy prawdopodobnie nie są uniwersalnymi prawidłowościami.

Lawson definiuje systemy otwarte jako wysoce skomplikowane, charakteryzujące się dużą wewnętrzną złożonością (także w kategoriach przyczyn lub warunków)²⁰. Ta otwartość

¹⁵ A. Sayer, *Realism and Social Science*, Sage Publications, London 2000, s. 18, 35, 58-61.

¹⁶ T. Lawson, *A Conception of Ontology*, Cambridge 2004.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ A. Collier, *Critical Realism: An Introduction to Roy Bhaskar's Philosophy*. New York 1994: Verso.

¹⁹ R. Bhaskar, *Reclaiming Reality*, London 1989: Verso, s.16.

²⁰ T. Lawson, *Reorienting Economics*, London: Routledge 2003.

systemu jest argumentowana między innymi tym, że człowiek dokonuje wyboru w zależności od okoliczności. Zwolennicy realizmu krytycznego dochodzą do wniosku, że jeżeli człowiek wybiera dane rzeczy, to te wybory można przedstawić za pomocą jego woli i zamierzeń, co oznacza, że działania są intencjonalne.

Jeśli chodzi o system zamknięty, to według Lawsona charakteryzuje go występowanie regularności zdarzeń, co doprecyzowuje formuła "jeśli ma miejsce zdarzenie typu X, to wystąpi zdarzenie typu Y" (gdzie X i Y mogą być skalarami, wektorami lub macierzami)²¹. Następnie Lawson zmodyfikował tę zasadę aby określić warunki, w jakich zachodzi zamknięcie. Stworzył do tego odpowiednią formułę: "jeśli X, to Y, pod warunkami E"²².

Istnieją również przypadki gdy system nie jest całkowicie zamknięty. Czyni to wówczas metody stosowane do badania systemów zamkniętych całkowicie nieskutecznymi. Sądzę, że interesująca argumentacja w tym obszarze została przedstawiona przez Colliera, który twierdzi, że "żaden system w naszym wszechświecie nigdy nie jest idealnie zamknięty"²³. Wskazano, że nawet występujące w przyrodzie układy nie są całkowicie zamknięte, czego przykładem jest Układ Słoneczny.

Jeśli chodzi o teorię ekonomii, Lawson argumentował, że ta dyscyplina jest zdominowana przez metody, które w nieuzasadniony sposób zakładają istnienie regularności zdarzeń w otwartej rzeczywistości. Jako najlepszy przykład ten wybitny uczony wskazywał ekonometrię²⁴. Lawson podkreślał, ekonometria jest ważna tylko w systemach ściśle zamkniętych²⁵. Brytyjski naukowiec uważał, że badania w ekonometrii powinny być ograniczone jedynie do warunków, w których istnieje całkowite zamknięcie systemu²⁶.

Teoria ontologii ekonomicznej w realizmie krytycznym jest w stanie odeprzeć różne argumenty jej przeciwne. Jednym z oponentów był Cottrell, który krytykował podejście realistów krytycznych twierdząc, że w rzeczywistości społecznej występują istotne powtarzające się prawidłowości²⁷. Jako przykład podał podejmowanie pracy przez daną osobę, a następnie otrzymywanie przez nią wynagrodzenia²⁸. To twierdzenie zostało skutecznie odparte przez Lawsona, który pokazał złożoność tej sytuacji argumentując, że ludzie rzeczywiście idą do pracy i otrzymują wynagrodzenie po jej wykonaniu, jednakże mogą wystąpić odstępstwa od tej prawidłowości. Na przykład ludzie mogą wrócić do domu i wykonać tę samą czynność bez pobierania wynagrodzenia. Innym odstępstwem może być to, że ludzie pracują w formie wolontariatu lub pojawia się jakiś kryzys, który uniemożliwia

---

²¹ T. Lawson, *The Nature of Post Keynesianism and its Links to Other Traditions: A Realist Perspective*, 1994, "Journal of Post Keynesian Economics" 16 (4): s. 9, 507.

²² T. Lawson, *Abstraction, Tendencies and Stylised Facts: A Realist Approach to Economic Analysis*, "Cambridge Journal of Economics" 13 (1), 1989, s. 63.

²³ A. Collier 1994, dz. cyt., s. 33.

²⁴ T. Lawson, *Realism and Instrumentalism in the Development of Econometrics*, Oxford Economic Papers, 1989.

²⁵ T. Lawson, *Connections and Distinctions: Post Keynesianism and Critical Realism*, "Journal of Post Keynesian Economics" 22 (1), 1999.

²⁶ T. Lawson, *Economics and Reality*, London: Routledge 1997.

²⁷ A. Cottrell, *Realism, Regularities and Prediction*, "Review of Social Economy" 56 (3) (Fall), 1998.

²⁸ Ibidem.

zapłatę pracownikom. Dlatego zasada "jeśli pracujesz, to dostajesz wynagrodzenie" nie zawsze się sprawdza²⁹.

Najpotężniejszym wkładem nurtu realizmu krytycznego do teorii ekonomii było pokazanie znaczenia ontologii i jej przeorientowanie w taki sposób, aby zaistniało wyraźne rozróżnienie pomiędzy badaną rzeczywistością a metodami stosowanymi do jej badania. Zatem metodologie, które są stosowane w systemach ściśle zamkniętych, nie powinny być stosowane do badania systemów otwartych, jakim jest rzeczywistość społeczna. Pytania dotyczące ontologicznych problemów ekonomii są bardzo ważne szczególnie teraz, gdy istnieje silna potrzeba ich postawienia ze względu na problematyczny status współczesnej nauki ekonomicznej. W koncepcji ekonomii głównego nurtu możemy zauważyć nacisk na procesy modelowania, za pomocą którego tworzy się szeroką gamę możliwych sytuacji zachodzących w gospodarce. Niemniej jednak, większość z tych sytuacji zdarza się tylko raz i możliwe jest ich odzwierciedlenie w modelach ad hoc. Kluczową kwestią problematyczną jest odniesienie tych modeli do badanej rzeczywistości.

Zatem, zważywszy na powyższe, ontologia wykorzystywana przez realizm krytyczny mogłaby zostać wykorzystana w nowym paradygmacie ekonomicznym. Nurt ten posiada bowiem kompletną i jednoznaczną ontologię społeczną. Jednocześnie przedstawiciele tego nurtu charakteryzują się otwartością na nowe poglądy naukowe.

---

²⁹ T. Lawson, *Clarifying and Developing the Economics and Reality Project: Closed and Open Systems, Deductivism, Prediction, and Teaching*, "Review of Social Economy" 56 (3) (Fall), 1998.

Bibliografia

- Arthur W.B., Durlauf S. and Lane D. (eds.), *The Economy as an Evolving Complex System II*, Redwood City: Addison -Wesley 1997.
- Bhaskar R., *Reclaiming Reality*, London 1989: Verso.
- Bhaskar R., *On the Possibility of Social Scientific Knowledge and the Limits of Naturalism*, "Journal for the Theory of Social Behaviour" 8 (1), 1978.
- Bhaskar R., *Scientific Realism and Human Emancipation*. New York: Routledge 2009.
- Bhaskar R., *The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences*. London: Routledge 1979.
- Collier A., *Critical Realism: An Introduction to Roy Bhaskar's Philosophy*. New York 1994: Verso.
- Cottrell A., *Realism, Regularities and Prediction*, "Review of Social Economy" 56 (3) (Fall), 1998.
- Elder-Vass D., *For Emergence: Refining Archer's Account of Social Structure*, "Journal for the Theory of Social Behaviour" 37 (1), 2007.
- Fiedor B., Ostapiuk A., *Utylitaryzm versus aksjologiczne i społeczne uwarunkowania wyborów ekonomicznych*, [w] E. Mączyńska, J. Śójka, „Etyka i ekonomia. W stronę nowego paradygmatu”, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa 2017.
- Giddens A., *The Nation-State and Violence*, Polity Press, Cambridge 1989.
- Granovetter M., *Economic Institutions as Social Constructions: A Framework for Analysis*, "Acta Sociologica" 35 (1), 1992.
- Kauffman S.A., *The Origins of Order: Self Organization and Selection in Evolution*. USA: Oxford University Press 1993.
- Lawson T., *A Conception of Ontology*, Cambridge 2004.
- Lawson T., *Abstraction, Tendencies and Stylised Facts: A Realist Approach to Economic Analysis*, "Cambridge Journal of Economics" 13 (1), 1989.
- Lawson T., *Clarifying and Developing the Economics and Reality Project: Closed and Open Systems, Deductivism, Prediction, and Teaching*, "Review of Social Economy" 56 (3) (Fall), 1998.
- Lawson T., *Connections and Distinctions: Post Keynesianism and Critical Realism*, "Journal of Post Keynesian Economics" 22 (1), 1999.
- Lawson T., *Economics and Reality*, London: Routledge 1997.
- Lawson T., *Modern Economics: The Problem and a Solution, A Guide to What's Wrong with Economics*, London 2004: Anthem Press.
- Lawson T., *Realism and Instrumentalism in the Development of Econometrics*, Oxford Economic Papers, 1989.
- Lawson T., *Reorienting Economics*, London: Routledge 2003.
- Lawson T., *The Nature of Post Keynesianism and its Links to Other Traditions: A Realist Perspective*, 1994, "Journal of Post Keynesian Economics" 16 (4).
- Sayer A., *Realism and Social Science*, Sage Publications, London 2000.

Wielecki K., *Prawda socjologiczna i realizm krytyczny*,
„Rocznik Filozoficzny Ignatianum” 2018, t. XXIV, z. 1.

Monika Bukowska

Zagadnienie ontologii w teorii ekonomii w ujęciu realizmu krytycznego

W niniejszym tekście przedstawiam zagadnienie ontologii w naukach społecznych, szczególnie w dziedzinie ekonomii. W artykule podkreślona jest rola realizmu krytycznego w definiowaniu analitycznego i teoretycznego podejścia w tym zakresie. Określenie przedmiotu badań jest kluczową kwestią dla doboru i zastosowania odpowiednich metod badawczych. Wydaje się, że teoria ekonomii nieustannie szuka swojego miejsca na mapie nauki, a jej przedstawiciele poszukują prawdziwości sądów w tej dziedzinie.

Słowa kluczowe: teoria ekonomii, ontologia, realizm krytyczny, stan wyjątkowy.

The problem of ontology in economic theory in terms of critical realism

In this article, I only briefly present the problems of ontology in the social sciences, particularly in the field of the economic theory. The article outlines the role of critical realism in defining the analytical and theoretical approach. Defining the subject of research is a key issue for the selection and application of appropriate research methods. It seems that economic theory is constantly looking for its place on the map of science, and its representatives are looking for the truth of judgments in this field.

Keywords: economic theory, ontology, critical realism, emergency.

Translated by Monika Bukowska

